

УДК 373.3(477.87) «-/1945»

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.2.29>

Октавія ФІЗЕШИ

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту, Мукачівський державний університет, вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево, Закарпатська область, Україна, 89600

ORCID: 0000-0003-0423-3154

Бібліографічний опис статті: Фізеші, О. (2022). Релігійне виховання в початкових школах Закарпаття дорадянського періоду. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 1, 190–196, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.2.29>

РЕЛІГІЙНЕ ВИХОВАННЯ В ПОЧАТКОВИХ ШКОЛАХ ЗАКАРПАТТЯ ДОРАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Мета дослідження – вивчення особливостей релігійного виховання в початкових школах Закарпаття другої половини XIX – початку XXI століття. Методи дослідження: пошуково-бібліографічний – з метою вивчення архівних і бібліотечних каталогів, фондів з досліджуваної проблеми; контент-аналіз архівних матеріалів (навчальних планів, програм, підручників, розкладів уроків), історико-географічний – для визначення територіального перепідпорядкування Закарпатського регіону та відповідних трансформацій релігійного виховання у заявлених хронологічних межах та ін. Проведене дослідження засвідчило, що в закарпатській освіті та шкільництві дорадянського періоду (до 1945 р.) спостерігалася взаємодія релігії та освіти. Саме монастирі та інші релігійні організації виступали засновниками перших початкових шкіл. Доведено, що незважаючи на Закон «Ratio edukationis» (1777 р.), який відокремлював релігію від церкви, кількість парафіяльних шкіл зростала. Особливо велику кількість шкіл у краї було відкрито греко-католицькою громадою. Діяльність парафіяльних шкіл регулювалася Законом «Про освіту» (1868 р.). В Закарпатті в межах досліджуваного періоду діяли дві (чоловіча та жіноча) вчительські семінарії, засновниками яких виступала греко-католицька релігійна громада краю. Актуалізується релігійне виховання в період Другої Світової війни, коли церква стала потужним чинником національно-патріотичного виховання. Навчальний предмет «Релігія та етика» обов'язковий для вивчення як у парафіяльних, так і в державних школах. Релігійне виховання реалізувалося і через зміст інших навчальних предметів, відображалося в підручниках для початкових класів (А. Волошина, О. Духновича та ін.) тощо. З 1945 р. традиції релігійного виховання піддалися нещадному переслідуванню радянською владою, яка вилучила релігійний компонент, заборонила релігійним організаціям відкривати школи, з учителями проводилася ідеологічна робота.

Ключові слова: релігійне виховання, початкова школа, Закарпаття.

Oktaviia FIZESHI

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Pedagogy of Preschool and Primary Education and Educational Management, Mukachevo State University, Uzhhorodska str., 26, Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine, 89600

ORCID: 0000-0003-0423-3154

To cite this article: Fizeshi, O. (2022). Relihiine vykhovannia v pochatkovykh shkolakh Zakarpattia doradianskoho periodu [Religious education in primary schools of Transcarpathia of the pre-soviet period]. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 1, 190–196, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.2.29>

RELIGIOUS EDUCATION IN PRIMARY SCHOOLS OF TRANSCARPATHIA OF THE PRE-SOVIET PERIOD

The purpose of the study is to study the features of religious education in primary schools in Transcarpathia in the second half of the XIX – early XXI century. Research methods: search and bibliographic – in order to study archival and library catalogs, funds on the research problem; content analysis of archival materials (curricula, programs, textbooks, lesson schedules), historical and geographical – to determine the territorial subordination of the Transcarpathian region and the corresponding transformations of religious education within the stated chronological boundaries, etc. The study showed that in Transcarpathian education and schooling of the pre-Soviet period (until 1945) there was an interaction of religion and education. Monasteries and other religious organizations were the founders of the first primary schools. It

is proved that despite the Law “Ratio edukationis” (1777), which separated religion from the church, the number of parish schools increased. A particularly large number of schools in the region were opened by the Greek Catholic community. The activity of parish schools was regulated by the Law “On Education” (1868). In Transcarpathia, within the study period, there were two (male and female) teacher’s seminaries, the founders of which were the Greek Catholic religious community of the region. Religious education is especially relevant during the Second World War, when the church became a powerful factor in national and patriotic education. The subject “Religion and Ethics” is mandatory for study in both parish and public schools. Religious education was realized through the content of other subjects, reflected in textbooks for primary school (A. Voloshin, O. Dukhnovich, etc.) and so on. Since 1945, the traditions of religious education have been ruthlessly persecuted by the Soviet authorities, who have removed the religious component, banned religious organizations from opening schools, and carried out ideological work with teachers.

Key words: *religious education, primary school, Transcarpathia.*

Актуальність проблеми. Питання взаємодії релігії та освіти неодноразово виступали предметом обговорення та дискусій, не зважаючи на те, що школа вже давно відокремлена від церкви, а освіта – є світською. В історичному вимірі освіта та шкільництво в Україні завжди тісно пов’язувалися з релігійним вихованням підрастаючого покоління. Не винятком були такі зв’язки й в історії закарпатського шкільництва, де вивчення релігії та релігійне виховання було складовою навчальних планів народних шкіл у різні періоди територіального підпорядкування закарпатських земель, починаючи з Габсбурської та Австрійської монархії, Австро-Угорської імперії, Чехословацької республіки, Угорщини аж до 1945 р. Кардинальні зміни, а саме – повна заборона релігійного виховання – відбулися після приєднання закарпатської території до складу Радянської України. Вивчення та узагальнення досвіду взаємодії церкви та шкільництва в умовах поліконфесійного регіону, яким є Закарпаття, сприятиме не тільки наповненню історико-педагогічної науки новими фактами, але й дозволить актуалізувати позитивні ретроїдеї в напрямку співпраці релігії та освіти в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання релігійного компоненту в освіті досліджувалися Г. Ващенком, М. Костомаровим, К. Ушинським та ін. (місце та значення релігії в духовно-моральному вихованні молоді); І. Бехом, О. Сухомлинською, Т. Тхоржевською та ін. (поняття духовності та проблеми виховання духовних цінностей підрастаючого покоління); І. Заїнчківською, А. Кислим, І. Стражніковою, Ю. Тарабаном та ін. (проблеми освітнього простору в релігійному вимірі); І. Сіданіч та І. Стражніковою та ін. (історіографія релігійного та морально-духовного виховання у вітчизняній педагогічній науці). Важливими є також наукові праці, що розкри-

вають проблему релігійного виховання в історико-регіональному (Л. Генік (Східна Галичина), І. Мицишин (Галичина), Г. Розлуцька (Закарпаття), І. Стражнікова (західний регіон України) та ін.) та конфесійному вимірі (грекокатолицька церква – І. Мицишин, Г. Розлуцька та ін.; протестантська церква – Б. Сливка та ін., православ’я – Т. Тхоржевська та ін.).

Становлення та розвиток релігії Закарпаття в історичній ретроспективі досліджували Д. Бендас, А. Волошин, В. Микитась, О. Мишанич, П. Чучка та ін. Розвиток освіти та шкільництва в Закарпатті досліджувалися в працях В. Гомонная «Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.)» (1992 р.), Химинця В., Стрічика П., Качура Б., Талапканича М. «Освіта Закарпаття» (2009 р.) та ін. Питання взаємозв’язку релігії та освіти частково досліджено в дисертації Г. Розлуцької «Культурно-освітня й науково-педагогічна діяльність грекокатолицької церкви на Закарпатті у формуванні національної самосвідомості дітей та молоді (1646–1947 рр.)» (Дрогобич, 2018) та в монографії О. Фізеші «Початкова школа на Закарпатті (друга половина XIX – початок XXI ст.)» (Ужгород, 2015).

Мета дослідження – вивчення особливостей релігійного виховання в початкових школах Закарпаття другої половини XIX – середини XX століття.

Задля досягнення визначеної мети нами застосовувався комплекс **методів дослідження: пошуково-бібліографічний** – з метою вивчення архівних і бібліотечних каталогів, фондів з досліджуваної проблеми; **контент-аналіз** архівних матеріалів (навчальних планів, програм, підручників, розкладів уроків), **історико-географічний** – для визначення територіального перепідпорядкування Закарпатського регіону та відповідних трансформацій релігійного виховання у заявлених хронологічних межах та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Релігійне виховання в закарпатських школах дорядянського періоду завжди займало чільне місце в освітньому процесі, адже першими засновниками закладів освіти в краї були монастирі (XIV ст.), а згодом, як засвідчують дослідники історії педагогіки Закарпаття (В. Гомоннай, В. Росул, М. Талапканич та інші), у XV–XVI ст. за сприяння церков різних віросповідань у містах і містечках і, навіть, у селах краю було зорганізовано школи: 1467 р. – в Берегові, 1546 р. – в селі Вишково, 1548 р. – в Тячеві, 1589 р. – в Ужгороді, 1671 р. – в Мукачеві. У 1613 р. за ініціативи графа Ю. Другета гімназію з м. Гуменного (тут: сучасна Словаччина – О. Ф.) було переведено до м. Ужгород: «На славу Божу і благо святої церкви. ...Зважаючи на те, що в Гуменному більшість жителів становлять словаки і руські, а не угорська, дворянська молодь, перевозжу колегію в Ужгород» (Гомоннай, 1992: 17). Колегія в м. Ужгороді належала єзуїтам та призначалася для навчання дітей угорського дворянства, проте вже за часів єпископа А. Бачинського (тут: роки життя 1732–1809 рр.; впродовж 36 років очолював греко-католицьку церкву в Закарпатті, а також був визначним громадським та освітнім діячем краю – О. Ф.) доступ до навчання отримала й «богобойна русинська молодь». Постає єпископа А. Бачинського відома не тільки в релігійній сфері, йому належить ряд вагомих досягнень у поступі освіти й шкільництва в Закарпатті. Зокрема, він був одним із перших представників вищого духовництва Закарпаття того часу, хто обґрунтував необхідність обов'язкового навчання дітей віком від 6 до 14 років, обстоював рідномовне навчання дітей, духовний розвиток школярів, адже «... дітей потрібно навчати не лише грамоті, але й добрих нравів» (Гомоннай, 1992: 23).

Як бачимо, в Закарпатті церква з самого початку виступала засновником закладів освіти, тав 1777 р. Австрійською монархією за часів правління імператриці Марії-Терезії було прийнято Закон «Ratio edukationis totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Tomus I. Vindobonae. Typis Joan. Thom. Nob. de Trattern. MDCCLXXVII» / Основи едукації для Королівства Угорщини та всіх прилеглих територій», який вперше на законодавчому рівні відокремив освіту та шкільництво від релігії

та церкви, а також урегулював мову навчання: у навчальних закладах, де раніше навчання провадилося латинською мовою (тут: офіційною мовою церкви, релігійних богослужінь і, відповідно, мовою навчання в організованих церквою закладах освіти – О.Ф.), було впроваджено рідномовне навчання: «в хорватських, німецьких, угорських, румунських, русинських, сербських і словацьких селах, містах Угорщини відбулось впровадження навчання рідною мовою» (A Pallas Nagy lexikona, 1897: 415). Після прийняття в 1806 р. нової редакції «II. Ratio publicae totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Buda. Typis et sumtibus regiae Universitatis Hungariae. 1806» / Основи державної школи для Королівства Угорщини та всіх прилеглих територій» в освітній сфері потрібно було «унікати усього, що з точки зору релігійної або національної толерантності може бути образливим» (Vehesh, Fedynets, 2010: 146), «зміст II Ratio, характеризувався етнічною і релігійною толерантністю в межах багатонаціональної Австрійської імперії» (Chovtii, 2021: 84). У відповідності до тогочасного законодавства на території Закарпаття було створено окремих шкільний округ з центром у м. Ужгород, а також відкрито близько 300 шкіл з рідною мовою навчання (тут: вивчення державної мови – німецької або угорської було обов'язковим – О.Ф.). Керівництво освітою і контроль за школами здійснював інспектор освітнього округу, якого призначав імператор, а представники церкви виконували функції інспекторів та директорів церковно-парафіяльних освітніх закладів. Першим «світським» інспектором руських шкіл на закарпатських землях став Дмитро Попович. Таким чином, наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. церква дуже повільно, але поступово усувається від повного контролю за освітнім процесом: від кадрового забезпечення (замість дяків та півчих навчання здійснюють професійні вчителі) до змісту освіти (доповнення навчальних планів «нерелігійними» предметами), що створювало передумови для секуляризації освіти та шкільництва від впливу релігії.

Австрійську імперію середини XIX ст. не минули революційні події. Якщо в Європі вони носили буржуазний характер, то революція в Угорщині доповнювалася бажанням угорського дворянства та буржуазії до встановлення рівноправного союзу Угорщини

та Австрії – дуальної монархії Австро-Угорської імперії (1867 р.). Вже в 1868 р. за сприяння Міністра релігії та народної освіти Угорщини Йозефа Етвеша прийнято Закон XXXVIII «Про народну освіту». Один із восьми його розділів – «Про релігійні заклади народної освіти» – регламентував питання релігії та шкільництва: релігійні парафії у всіх селах, де проживають їх віросповідники, можуть утворювати початкові та середні (горожанські) школи; такі школи можуть об'єднуватися з державними школами, при цьому внески на їх утримання нараховувалися пропорційно до кількості учнів – представників кожної релігійної конфесії; за умови одноосібного заснування парафіяльної початкової або горожанської школи, релігійна парафія самостійно призначає вчителів, визначає розмір їх заробітної плати, обирає мову навчання, підручники для використання в навчальному процесі тощо (1868. évi XXXVIII. Törvénycikk, 1868, §12–14). Проте зауважимо, що § 14 Закону визначає, що контроль за діяльністю парафіяльних шкіл здійснює держава через шкільного інспектора, а заклади освіти є підзвітними органам державного управління освітою. Таким чином, станом на 1895–1896 н.р. на території закарпатських земель навчання здійснювалося, окрім державних, і в школах, заснованими яких виступали греко- та римо-католицька, реформатська (протестантська) та єврейська громади (табл. 1):

Таблиця 1

Початкові школи Закарпаття, засновані релігійними громадами (1895–1896 н.р.)

Назва релігійної громади	Кількість шкіл
греко-католицька	114
римо-католицька	34
реформатська (протестантська)	32
Єврейська	5
Всього:	185

Джерело: (Fizeshi, 2015: 76).

Як бачимо, майже 62% з усіх парафіяльних шкіл належала греко-католицькій громаді краю, що також означало, що мовою навчання в переважній більшості цих шкіл була русинська, адже переважна більшість греко-католиків Закарпаття становило місцеве русинське населення.

Згадуваний нами Закон XXXVIII «Про народну освіту» визначав перелік навчальних предметів, рекомендований для вивчення

в початкових школах парафіяльних шкіл (§ 12), в якому серед інших навчальних предметів («Читання та письмо», «Математика», «Грамати́ка», «Основи природознавства з географією», «Історія та географія Угорщини», «Права та обов'язки громадян», «Співи», «Фізичне виховання та військова підготовка») чільне місце належить «Релігії та етиці». Зауважимо, що вивчення «Релігії та етики» як окремого навчального предмету було обов'язковим не тільки в парафіяльних, але й у державних і муніципальних школах. Уроки «Релігії та етики» проводили в суботу в парафіяльних школах, а в державних і муніципальних школах такі уроки проводилися представниками різних конфесій або в школі, або ж при парафії (1868. évi XXXVIII. Törvénycikk, 1868, §11). Зауважимо, що релігійна тематика мала місце і в процесі вивчення інших навчальних предметів, яскравим підтвердженням чого є шкільні підручники, якими послуговувалися в початкових школах Закарпаття, а саме підручники з навчання грамоти «Книжиця читальная для начинающих» О. Духновича (1847, 1850, 1852), «Русско-славянская азбука» (1873) П. Генція, «Азбука угро руського и церковно-славянського чтенія» А. Волошина (1908) та ін., до змісту яких було вміщено основні молитви, Божі заповіді та інші твори релігійної тематики.

Зважаючи на те, що згідно з § 13 Закону XXXVIII «Про народну освіту» навчання в парафіяльних школах повинен проводити кваліфікований вчитель, релігійні конфесії отримали право на заснування закладів педагогічної освіти, що відповідають вимогам, що ставляться до державних вчительських семінарій (§ 88). У другій половині XIX століття в Закарпатті діяло два парафіяльні заклади підготовки вчителів – Ужгородська греко-католицька чоловіча вчительська семінарія (з 1794 р.) та Ужгородська греко-католицька жіноча вчительська семінарія (з 1902 р.).

Упродовж 1919–1938 рр. закарпатські землі як окрема адміністративно-територіальна одиниця Підкарпатська Русь ввійшли до складу Чехословацької республіки. В цей період релігійне виховання продовжує виступати важливою складовою шкільного навчання та виховним орієнтиром у формуванні морально-духовної особистості школяра, оскільки питання освіти та шкільництва Підкарпатської Русі й надалі

регламентуються Законом XXXVIII «Про народну освіту». Відтак, релігійні громади й надалі засновують нові та утримують відкриті раніше заклади освіти (табл. 2).

Таблиця 2

Початкові школи Закарпаття, засновані релігійними громадами (1920–1931 рр.)

Назва релігійної громади	Кількість шкіл	
	1920 р.	1931 р.
греко-католицька	191	61
римо-католицька	25	27
реформатська (протестантська)	30	45
Єврейська	2	2
Всього:	248	135

Джерело: (Pešina, 1933, с. 9).

У чехословацький період відстежується чітка тенденція до зменшення парафіяльних шкіл, кількість яких з 1920 р. до 1931р. скоротилася на 54%. Найбільш помітне скорочення шкіл греко-католицьких парафіяльних шкіл (на 130 закладів), натомість зросла кількість початкових шкіл реформатської (15 закладів) і римо-католицької громади (на 2 школи). Вважаємо, що однією з причин скорочення кількості греко-католицьких шкіл, які переважно були русинськомовними, є те, що Чехословаччина визнала право Підкарпатської Русі на послуговування в сфері освіти русинською мовою, відтак Цивільною управою Підкарпатської Русі та Рефератом шкільництва державним коштом було відкрито велику кількість початкових шкіл з русинською мовою навчання.

Разом з тим, «Релігія та етика» як навчальний предмет продовжує вивчатися і в державних, і в муніципальних школах, про що свідчать «Учебні основи для руських школь Подкарпатської Русі», затверджені розпорядженням Шкільного відділу Цивільної управи Підкарпатської Русі від 16 березня 1921 р. Розклад проведення уроків «Релігії та етики» (2 год на тиждень) та їх зміст узгоджувався з відповідними церковними урядами, при цьому священник, який проводив уроки релігії, зобов'язаний був чітко дотримуватися встановленого порядку (Redaktsiia shkolnoho oddila, 1920–21: 34–42). Чехословацький період був одним із найактивніших у педагогічній діяльності Августина Волошина (тут: роки життя 1874–1945 рр. – О.Ф.), який був представником греко-католиць-

кого духовенства Підкарпатської Русі, автором численних наукових праць з педагогіки та методики шкільного навчання. Зокрема, він вважав, що релігійне виховання повинно здійснюватися не тільки в контексті вивчення навчального предмету «Релігія та етика», але й на уроках читання та співів, оскільки зміст текстів для читання «не лише розширює коло пізнання, але й розум та почуття дитини розвиває та ушляхетнює», а «гарна церковна пісня підносить нас духовно до Бога, а патріотична пісня одушевляє нас до горожанських чеснот. Коли співається разом в хорі, цим розвивається почуття солідарності. Народні пісні, їхня краса мелодії, язика і думок є частиною народної культури, якою кожний вірний син цього народу одушевляється і ушляхетнюється. І так навчання співу служить як релігійному і моральному, так і патріотичному і естетичному вихованню» (Волошин, 1935: 107).

Особливо великий вплив релігії на розвиток освіти та шкільництва Закарпаття спостерігався на початку Другої світової війни, коли закарпатські землі знову перейшли під юрисдикцію Угорщини під новою назвою Підкарпаття (1939 р.). Угорським урядом проводилася широкомасштабна робота з національного виховання населення, де релігійні громади відігравали вагомий роль. Шкільна справа координувалася Цивільною Управою Підкарпаття та Міністерством релігії та народної освіти (м. Будапешт). Освіта та шкільництво краю керувалося Законом XX «Про шкільну повинність та восьмирічні народні школи» (1940), що визначав основну мету та завдання народної освіти – «забезпечити виховання релігійного та морального громадянина», а також «розглядав освіту та релігійне виховання як цілісний процес формування особистості» (1940. évi XX. Törvénycsikk, 1940, §§1–3). Міністерство релігії та народної освіти Угорщини дозволило вищому духовенству кожного релігійного напрямку формувати свій зміст освіти, але який би не суперечив основному завданню народної школи, який визначав Закон XX, що для багатонаціонального та поліконфесійного Закарпаття було актуальним (Tanterv és útmutatások, 1941, с. 9). Зауважимо, що на уроках «Релігії та етики» широко популяризувалися ідеї дитячо-юнацької організації «Левенте», яка, окрім релігійних цілей, мала на меті й національно-патріотичне

виховання підростаючого покоління. А вступ до неї був обов'язковим для усіх дітей школоповинного віку в Підкарпатті.

Встановлення радянської влади на території Закарпаття призвело до змін в організації та змісті освіти. Одним із перших кроків нової влади було здержавлення шкіл, про що зазначалося й у прийнятому Декреті Народної Ради Закарпатської України «Про перехід шкільного виховання у відання держави» (1945 р.) (Декрет НРЗУ про передачу всіх шкіл державі, 1945, арк. 2), який фактично припинив роботу парафіяльних шкіл, а згодом з навчальних планів, програм і підручників зникли будь-які натяки на релігійне виховання. Радянський період штучно перервав традиції релігійного виховання, які впродовж століть формувалися в процесі співпраці релігійних організацій та освітніх закладів. Тотальний контроль над суспільною свідомістю, денационалізація місцевого населення, заборона релігії та діяльності церков, репресії священнослужителів призвели до повної секуляризації церкви від держави. Зі змісту освіти був вилучений релігійний компонент, а релігійним організаціям було заборонено відкривати або ж опікуватися школами. Відносно вчителів проводилася ідеологічна робота, спрямована на утвердження комуністичних догм та ідеалів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумки проведеного

дослідження зауважимо, що в закарпатській освіті та шкільництві дорадянського періоду (до 1945 р.) спостерігалася взаємодія релігії та освіти. Саме монастирі та інші релігійні організації виступали засновниками перших початкових шкіл, а згодом, не зважаючи на відмежування на законодавчому рівні церкви від школи, кількість парафіяльних шкіл щоразу зростала за умови дотримання визначених державою вимог. Важливим є той факт, що в Закарпатті в межах досліджуваного хронологічного періоду діяли дві (чоловіча та жіноча) вчительські семінарії, засновниками яких виступала греко-католицька релігійна громада краю. Навчальний предмет «Релігія та етика» був обов'язковим для вивчення як у парафіяльних, так і в державних та муніципальних школах. Релігійне виховання реалізувалося через зміст інших навчальних предметів, відображалося в підручниках для початкових класів тощо. Все це сприяло формуванню певних традицій релігійного виховання в початковій школі, які піддалися нещадному переслідуванню радянською владою. Сьогодні питання релігійного виховання підростаючого покоління, повернення до релігії як джерела духовності знову актуалізується, тому актуалізується й питання узагальнення історико-педагогічного досвіду задля уникнення помилок радянської влади щодо заборони та переслідування релігійного виховання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волошин А. Методика народно-шкільного навчання (На правах рукопису). Ужгород, 1935. 113 с.
2. Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX – XX ст.). Ужгород : Закарпаття, 1992. 286 с.
3. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). Ф. Р-14, оп. 1, спр.598, арк. 2 (Декрет НРЗУ про передачу всіх шкіл державі та постанову про загальнообов'язкове відвідування дітьми шкіл).
4. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. 720с.
5. *Урядовий Вістникъ школьного oddіла цивильної управы Подкарпатскої Руси* / Редакцією школьного oddіла. Рокъ 1920–21. Рочникъ І. Ч. 1.
6. Фізеши О.Й. Початкова школа на Закарпатті (друга половина XIX – початок XXI ст.): монографія. Ужгород, 2015. 528 с.
7. Човрій С.Ю. Організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів у Закарпатті (кінець XVIII – 40-ві роки XX століття): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Мукачівський державний університет. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2021. 306 с.
8. 1868. évi XXXVIII. Törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800038.TV> (дата звернення: 17.01.2022 р.)
9. 1940. évi XX. Törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról. URL: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8134> Дата звернення: 17.01.2022 р.
10. A Pallas Nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája. Tizenhat kötetben. XIV kötet. Budapest, Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1897. 1116 old.
11. Pešina J. Školtvi na Podkarpatské Rusi v pritomnosti. Praha: Statni nakladatelstvo v Praze, 1933. 51 str.
12. Tanterv és útmutatások a nyolcosztályos népiskola számára. I kötet: A tanterv. Budapest: Királyi Magyar egyetemi nyomda, 1941. 56 o.

REFERENCES:

1. Voloshyn, A. (1935). *Metodyka narodno-shkilnoho navchannia (Na pravakh rukopysu) [Methods of public school education (On the rights of the manuscript)]*. Uzhhorod. (in Ukrainian)
2. Homonnai, V.V. (1992). *Antolohiia pedahohichnoi dumky Zakarpattia (XIX – XX st.) [Anthology of pedagogical thought of Transcarpathia (XIX - XX centuries)]*. Uzhhorod: Transcarpathia. (in Ukrainian)
3. *Dekret NRZU pro pro peredachu vsikh shkil derzhavi ta postanova pro zahalnoobov'iazkove vidviduvannia ditmy shkil. Prezydiia Narodnoi Rady Zakarpatskoi Ukrainy, 30 bereznia 1945 r. – 24 lypnia 1945 r. [The NRZU decree on the transfer of all schools to the state and the decree on compulsory school attendance by children. Presidium of the People's Council of Transcarpathian Ukraine, March 30, 1945 - July 24, 1945]*. (F. R-14, op. 1, file 598). (1945). State Archives of the Transcarpathian region. (in Ukrainian)
4. Vehesh, M., & Fedynets, Ch. (Ed.). (2010). *Zakarpattia 1919–2009 rokov: istoriia, polityka, kultura: ukrainomovnyi variant ukraïnsko-uhorskoho vydannia [Transcarpathia 1919 - 2009: history, politics, culture: Ukrainian version of the Ukrainian-Hungarian edition]*. Uzhhorod: Polygraph Center "Lira". (in Ukrainian)
5. Redaktsiia shkolnoho oddila. (1920 – 21). *Uriadovyi Vistnyk shkolnoho oddila tsyvylnoi upravly Podkarpatskoi Rusy [Government Bulletin of the school department of the civil administration of Subcarpathian Russia]*, I, 1. (in Ukrainian)
6. Fizeshi, O.Y. (2015). *Pochatkova shkola na Zakarpatti (druha polovyna XIX – pochatok XXI st.) [Primary school in Transcarpathia (second half of the XIX - beginning of the XXI century)]*. Uzhhorod. (in Ukrainian)
7. Chovrii, S.Yu. (2021). *Orhanizatsiino-pedahohichni osoblyvosti systemy pidhotovky vchyteliv u Zakarpatti (kinets XVIII – 40-i roky XX stolittia). [Organizational and pedagogical features of the teacher training system in Transcarpathia (late XVIII – 40s of the XX century)]*. (Dissertation of Candidate of Pedagogical Sciences). Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky. Vinnytsia. (in Ukrainian)
8. 1868. évi XXXVIII. Törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. Retrieved from: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800038.TV>. (in Hungarian)
9. 1940. évi XX. Törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról. Retrieved from: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8134>. (in Hungarian)
10. *A Pallas Nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája. Tizenhat kötetben. XIV kötet.* (1897). Budapest: Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság. (in Hungarian)
11. Pešina, J. (1933). *Školtvi na Podkarpatské Rusi v pritomnosti.* Praha: Statni nakladatelstvo v Praze. (in Hungarian)
12. *Tanterv és útmutatások a nyolcosztályos népiskola számára. I kötet: A tanterv.* (1941). Budapest: Királyi Magyar egyetemi nyomda. (in Hungarian)